

Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan
Tashkent State Technical University named after Islam Karimov

O'ZBEK XALQ LATIFALARINING TARJIMASHUNOSLIKDA TUTGAN O'RNI

ATADJANOVA MASHHURA BAXTIYAROVNA

Urganch Ranch texnologiya universiteti Pedagogika va filologiya fakulteti
„O'zbek va xorijiy tillar“ kafedrası o'qituvchisi

Abstract:

Ushbu maqolada o'zbek xalq latifalarining rivojlanishi va ularni jahon adabiyoti tarjimashunosligida tutgan o'rni va ularning yetakchi namunalari haqida fikr yuritiladi. Latifa va anekdot atamalariga izoh berilib, yetuk olimlar fikrlari keltirib o'tiladi.

Keywords: Latifa, latoif, zarifa, ajiba, paskvil hajv, anekdot.

O'zbek xalqining azaldan o'lmas an'alarini o'zida mujassam etgan hajviy matnlar mavjud bo'lib, ularning shakllanishi va rivojlanishi, takomillashuvi va boyitishi insoniyat jamiyati bilan hamkorlikda amalga oshirilib, dolzarb voqealarni aks ettirishga xizmat qilgan. O'zbek xalq og'zaki ijodida adabiy merosda ham saqlanib qolgan hajviy janrlardan biri latifa hisoblanadi. Tatqiqotning ushbu qismi o'zbek latifalarini va ularning nemis tiliga tarjima qilinish jarayonini chuqur anglash, ularning tarixiy ildizlari, hikoya tuzilmalari, mavzu chuqurligi va jahon adabiyotining keng kontekstida joylashishini o'rganishga qaratilgan.

O'zining mazmunli va ko'pincha hazilkash bayoni bilan mashhur bo'lgan o'zbek xalq latifalari jamiyat ijtimoiy-madaniy va tarixiy voqealarini aks ettiruvchi ko'zgu vazifasini bajaradi. Avlodlarga o'tib kelayotgan bu hikoyalar xalq og'zaki ijodi, axloqiy saboqlar va inson tabiatini sinchkovlik bilan kuzatishni aynan latifa janri o'zida mujassam qilgan. Ularning qisqaligi va soddaligi ko'pincha adolat, insoniy ahmoqlik va shaxslararo munosabatlarning murakkabliklari kabi universal mavzular bo'yicha taqdim etayotgan tushunchaning chuqurligini inkor etadi.

Inson qalbidagi tashvishni, tanasidagi xastalik xurujini chetroqqa surishda kulguli latifalar juda samarali vosita hisoblanadi. „Latifa“ atamasi arabcha „*lutf*“ so'zidan olingan bo'lib, *mutoyiba*, *hazil*, *nozik fikrlash*, *yaxshilik qilmoq*, *muruvvat ko'rsatmoq*, *sharaflamoq* ma'nolarini anglatadi¹.

¹ Madayev. O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – T.: Mumtoz so'z, 2010, 96 b.

Latifa- o'zbek folklorining keng tarqalgan mustaqil epik janrlaridan biri. U hajman kichik, mazmunan lo'nda bo'ladi va bir yoki ikki epizoddan tashkil topadi. O'zbek latifalarining syujetini tashkil etuvchi epizodlar – fosh etuvchi, o'tkir hajv yoki yengil yumor, tanqidiy estetik vazifani ado etadi hamda voqea- hodisa yechimida hal qiluvchi rol o'ynaydi – qahramonning g'alabasini, ayni paytda qarshi tomonning kulgi holatidagi mag'lubiyatini ta'minlaydi². Latifalarda xalq turmushidagi xato- kamchilik, nuqson- illatlarni yo'qotish maqsadida ular kuchli hajviy kulgi ostiga olinadi. Bu orqali kelgusi avlodni adolat, odob- ahloq, umuman, yomonlikka qarshi yaxshilik ruhida tarbiyalash maqsad qilinadi.

„O'zbek tilining izohli lug'ati“ da **latifa** (a.- nazokat, noziklik; oqilona so'z; ot) kulguli voqea-hodisa haqidagi kichik hikoya³ deb izohlangan. Latifa termini o'rnida dunyo xalqlari asosan „anekdot“ terminini ishlatishgani uchun ba'zi manbalardagi anekdot so'zining ma'nolariga ham e'tibor qaratib o'tdik.

Xususan, „Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati“ da anekdotga quyidagicha ta'rif berilgan: (gr. Anekdotos- bosib chiqarilgan) – g'alati voqea, kulguli hodisa to'g'risidagi maroqli hikoya. Kulguli tasodiflarga asoslanib tuzilgan hikoya yoki biror asardagi ayrim epizod ham anekdot yoki anekdot hikoyasi deyiladi. Abdulla Qahhorning „Mayiz yemagan xotin“, G'afur G'ulomning „Hiylai shar'iy“ hikoyalari, S.Ayniyning „Esdaliklar“ idagi bir qator epizodlar (IV qismda tasvirlangan Xoji Mavsumning mirshabni aldashi, podsho o'g'lining hunar o'rganishi va boshqa epizodlar) bunga misol bo'la oladi. Bu hikoya va epizodlar Afandi latifalarini eslatadi. Zotan, anekdot Sharq xalqlari adabiyotidagi latifalar, aniqrog'i, Afandi latifalariga o'xshash asarlardir⁴. „Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha- o'zbekcha izohli lug'ati“ da **latifaga** quyidagicha ta'rif berilgan: Latifa (ar.- go'zal, yoqimli so'zidan; ko'pligi latoif-latifalar, go'zal so'z va hikoyalar) – xalqning nozik fahmlilik bilan aytilgan kulguli kichik hikoyasidir. Latifa ba'zan nodira, zarifa va ajiba deb ham yuritilgan⁵.

Latifa haqida ba'zi olimlarimizning tatqiqot ishlariga nazar tashlaydigan bo'lsak, B. Suvonqulovning tadqiqot ishida keltirib o'tilgan N.Usmanovning fikriga e'tibor qaratamiz: „Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida „anekdot“ so'zi, albatta, qo'llanilmagan va bu yerda aytilayotgan hikoyalar esa har xil, ko'pincha arabcha nomlarga ega bo'lishgan. Eng ko'p rasm bo'lgani latifa (ko'p. latoif) – hazil, askiya; zarifa (ko'p. zaroyif) – nozik fikrli hikoya; nodira (ko'p. navodir va ajiba (ko'p. ajoyib) – noyob, mashhur, g'alati narsa. Satira va paskvil hajv termini bilan atalgan, biroq u ko'pincha nazmiy asarlarga nisbatan qo'llanilgan. Bu terminlar qaysi ma'noda turli turkumdagi anekdotlarning har xil xususiyatlarini aks ettirishadi, lekin ularning qo'llanilganligi va qo'llanilayotganligi muntazam mantiqli emas. Qiziqarlisi shuki, sanalgan terminlarning ikkitasi – nodira va ajiba - ma'no jihatidan anekdot termini bilan o'xshash“⁶. Ushbu nuqtai nazardan biz anekdot terminini latifa terminining nemischa ekvivalenti qilib olishimiz mumkin. Chunki har ikkala janr anekdot va latifada qiziqarli voqea- hodisalarni hikoya qilib aytib berish ko'zda tutiladi.

Turli xil ilmiy adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra latifa janrining shakllanishi va rivojlanishi IX-XI asrlarga to'g'ri keladi. Nasriddin Afandi nomi bilan latifalar mazmunining bog'lanib, uyg'unlashuvi XIX asr oxiri XX asr boshlari bilan belgilanadi. O'zbek latifalarining nemis tiliga tarjimai murakkab jarayon bo'lib, u leksik-semantik, stilistik va madaniy tafovutlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. XX asrning ikkinchi yarmida boshlangan bu tarjima

² Yusupova H.U. O'zbek xalq og'zaki nasri namunalarining inglizcha tarjimalarida milliy koloritning ifodalanishi (ertaklar,latifalar misolida)'. Filol. fan. nomz. dissertatsiya. – T., 2011, 110 b.

³ O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-jild. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007, 488 b.

⁴ Hotamov N, Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha- o'zbekcha izohli lug'ati. –T.: O'qituvchi, 1979, 158 b.

⁵ Hotamov N, Sarimsoqov B. O'sha asar, 270 b.

⁶ Suvonqulov B.M. O'zbek xalq latifalarining janr xususiyatlari. Filol.fan.nom...diss.avtoref. – T.,2008, 13 b.

jarayoni dastlab rus tilidan o'girilgan bo'lsa, keyinchalik bevosita o'zbek tilidan tarjima qilishga e'tibor qaratildi.

O'zbek folklorshunosligi fani asoschisi, professor Hodi Zarifov qayd qilishiga binoan, Nasriddin Afandi nomining o'zbek latifalarida shuhrat topishi yurtimizda matbaaning paydo bo'lishi, Nasriddin Afandi latifalarining kitob tarzda nashr ettirilishidan boshlangan. O'zbek latifalarini jahon adabiyotining keng kontekstida o'rganish turli olimlarning qiziqishini uyg'otdi, ularning har biri o'ziga xos nuqtai nazar va qarashlarga ega. Ushbu adabiyot sharhi o'zbek latifalari va ularning jahon adabiy an'alarida tutgan o'rni haqidagi tushunchamizni shakllantirgan asosiy ilmiy asarlar va tanqidiy tahlillarni umumlashtiradi. A. Hamidovning "O'rta Osiyo og'zaki urf-odatlar: o'tmish va bugungi kunni bog'lash" asari O'rta Osiyodagi og'zaki hikoyachilik an'analari to'g'risida asosli tushuncha beradi, o'zbek latifalariga alohida e'tibor beradi. Hamidov ularning tarixiy ildizlarini, o'z davrining ijtimoiy-siyosiy voqeligini qanday aks ettirganini o'rganadi. L. Petrovichning "Ipak yo'li xalq og'zaki ijodi" asarida Ipak yo'li hikoya va fikr almashishga qanday sharoit yaratganligi, jumladan, o'zbek latifalari har tomonlama tahlil qilingan. Ushbu asar latifalarning mintaqaviy folklordan jahon miqyosida tan olinishigacha bo'lgan sayohatini ta'kidlaydi.

D. Richardson va X. Yilmazning "Madaniyatlararo hikoyalar: Sharq va G'arbni bog'lash" asari qiyosiy tadqiqot bo'lib, o'zbek latifalarini global rivoyat kontekstida joylashtiradi. Unda o'zbek hikoyachiligi va boshqa jahon an'analari o'rtasida o'xshashlik va qarama-qarshiliklar ko'rsatilgan. R. Azizovning "O'zbek xalq rivoyatlarida yumor va kinoya" jurnali maqolasida mazkur latifalarda yumor va kinoyaning qo'llanishi chuqur tahlil qilinadi va turli madaniy sharoitlarda o'xshash qo'llanishlar bilan qiyoslanadi.

O'zbek latifalarining tarjimalari bilan tarjimashunoslikda yetakchi o'rinlarda N. Bekirovaning "Translating Humor: The Global Journey of Uzbek Anekdoten" asari ushbu madaniy boy hikoyalarni jahon auditoriyasiga tarjima qilishning qiyinchiliklari va nozik tomonlarini ko'rib chiqadi. J. Smit "Jahon adabiyoti va xalq hikoyalari taqdiri" asarida o'zbek latifalarining jahon adabiyotida qanday qabul qilinishini o'rganadi, ularning turli madaniy sharoitlarda qanday moslashtirilgani va talqin qilinganligi haqida fikr yuritadi. Nasriddin Afandi latifalarini o'zbek tilidan olmon tiliga tarjimasi 1911 yildan boshlangan edi. O'zbek tilidan olmon tiliga 1991 yilda „Der Sündensack (Anekdoten, Schwänke und Witze von Nasriddin Afandi aus Uzbekistan)“ (tarjimonlar: Otaboy Jumanioyov va Haydi Shtaynlar) hamda, 1995- yilda "Wer die Maus unter dem Arm kitzelt (Usbekischer Volkshumor)" (tarjimon: Yo'ldosh Parda), asarlari tarjima qilingan.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek latifalari nafaqat O'zbekiston madaniy merosining muhim qismi, balki jahon adabiyotining boy rang-barangligiga ham salmoqli hissa qo'shmoqda. Ular hikoyalarning vaqt va joydan oshib ketish, ko'ngil ochish, ta'lim berish va ilhomlantirish, madaniy va lingvistik tafovutlarni bartaraf etish kuchini namoyish etadi. Shunday qilib, ular davom etayotgan ilmiy tadqiqotlar uchun muhim mavzu bo'lib qolmoqda va butun dunyo bo'ylab o'quvchilar va tinglovchilar uchun zavq va donolik manbai bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Khamidov, A. (2019). Central Asian Oral Traditions: Bridging the Past and Present. Tashkent: Uzbekistan Publishing House.
2. Petrovich, L. (2021). The Silk Road of Folklore. London: Global Folklore Press.
3. Suleiman, M. (2020). Narratives of Wit and Wisdom: A Study of Uzbek Anekdoten. New York: Cultural Bridges Publishing.

4. Nasrin, F. (2018). The Art of Uzbek Storytelling. Istanbul: Eurasian Folklore Studies.
5. Richardson, D., & Yilmaz, H. (2022). Cross-Cultural Storytelling: Bridging the East and West. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Azizov, R. (2023). "Humor and Satire in Uzbek Folk Narratives." Journal of Comparative Folklore Studies, 45(2), 154-178.
7. Bekirova, N. (2021). Translating Humor: The Global Journey of Uzbek Anecdotes. Berlin: Language and Culture Press.
8. Smith, J. (2022). World Literature and the Fate of Folk Narratives. Oxford: Oxford University Press.
9. Turan, O. (2019). "Folklore as Education: Lessons from Uzbek Anecdotes." International Journal of Cultural Studies, 20(4), 356-373.
10. Kadir, E. (2020). "Societal Reflections: A Study of Uzbek Folklore." Central Asian Cultural Review, 12(1), 89-107.
11. Madayev, O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – T.:Mumtoz so'z, 2010, 96 b.
12. Yusupova H.U. O'zbek xalq og'zaki nasri namunalarining inglizcha tarjimalarida milliy koloritning ifodalanishi (ertaklar, latifalar misolida) '. Filol.fan.nomz.dissertatsiya.- T.,2011,110 b.
13. Suvonqulov B.M. O'zbek xalq latifalarining janr xususiyatlari. Filol.fan.nom.diss.avtoref – T., 2008, 13 b.
14. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-jild.-T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 200, 488 b.
15. Hotamov N, Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati.-T.: O'qituvchi,1979, 158-270 b.